

Смертельна справа

Лесь Мартович

I

На правибори в селі Тупівцях прийшов лиш війт і сім радних, бо в селі навіть ніхто й не розумів, що воно таке ті вибори й до чого вони.

Зачалося голосування. Комісар став викликати правиборців по імені:

— Війт Іван Дишлюк, на кого голосуєте?

— На себе,— відповів війт.

— Петро Підосва, на кого?

— На себе,— відповів високий і плечистий мужик.

— Семен Крук, на кого?

— На себе,— відповів присадкуватий радний у розчінканій сорочці.

— Грицько Хаврій, на кого?

— На себе,— відповів старенький сивий дідусь. Цей на себе, той на себе, кождий на себе.

— Чи ви, люди, подуріли, чи що вам таке? — кричав комісар.

Радні мовчали і дивилися сердито один на одного.

— Адже всі не можете бути виборцями, бо ваше село дає лиш одного,— переконував комісар.— Виберіть війта. Він був кождих виборів виборцем, та й тепер може бути. Що ж ви маєте проти нього?

На це обізався з кута присадкуватий Семен Крук:

— Не хочемо війта. Він уже доста наївся тих десятків, що брав за голос. Нехай пустить і другого. Нехай би й другий собі заробив.

— Може, другий борше потребує, як війт,— додав старенький.

— Як я запомігся тими десятками? — сказав війт.

— Але Мошко казав, що цих виборів по п'ятдесят за голос,— обізався Підосва.

— Довідалися найясніші пани, що нарід дуже бідує, та й світла канцелярія хоче народові допомогти,— сказав побожно старенький сивий радний та й поклонився низенько комісарові.

Були би, мабуть, не покінчилися тупівські правибори, якби Петро Підосва не з'єднав собі три голоси.

Він обіцяв присадкуватому клинчик на отаву, а старенькому тихцем-помінив дати п'ятку. Підосвів родич, коли переконався, що за Підосвою два голоси, згодився и собі поперти його. А комісар натис на війта, щоби також голосував на Підосву.

Отак настав виборцем Петро Підосва.

На відхіднім наказував йому комісар:

— А вважайте, Підосво, що перед голосуванням маєте зголоситися до ради повітової; там напишуть вам, на кого голосуєте. Бо то є два кандидати.

Петро Підосва чухався в потилицю та й натякав, що за двох кандидатів здалося б

повищити платню, та вїт заперечив йому:

— З паном комісаром нема торгу,— сказав він, як уже старий бувалий у таких справах,— бо то в раді повітовій платять.

А старенький навчав побожно Підошву:

— То, вважайте, куме, що панська ласка та й цісарський параграф. Так має бути.

Та через кілька днів пішла чутка по селі, що за голос не вільно брати гроші, бо то зрада. Про це звідалися тупівські люди в сусіднім селі на вічу. Те віче так їм сподобалося, що вони постанвили й собі скликати такі збори на неділю.

На віче призначили Грицеву стодолу та й зараз-таки збили там із дощок підвищення, а вїт дав на те підвищення свій стіл.

II

У неділю з полудня була Грицева стодола битком набита. Зійшлися майже цілі Тупівці, та й поприходило декілька сторонських людей.

Найліпше вподобалася промова одного сторонського селянина, середнього росту, вже старшого, та дуже жвавенького. Він був у короткій сардачині та й у постолах. Цей бесідник так говорив.

— Браття,— каже,— ми, сторонські люди, та не прийшли до вас ні пити, ні їсти, але того прийшли, аби враз із вами погадати над нашою нуждою.

Цими словами заставив бесідник людей, аби уважно слухали.

— Браття,— говорив далі,— я не вмію красно промовляти, але вповім вам таку ніби казку. Погадаймо собі, що в якогось господаря стояли на стайні кінь, віл і ослук. Та кінь раз каже до ослюка: "Видиш, який я гладкий і складний, де ж мені двигати тягарі, коли мені ялося у колясці брикати., А ти,— каже,— осле вухатий, неповоротний, тобі таки призначено вже зроду, аби-сь двигав тягарі. Отож,— каже,— двигай!" Ослук пристав. Та не доста, що з коня приймав на себе тягарі, але ще й з вола. А проте однако той господар найгіршою пашею годував ослюка.

Але той ослук та ніби якось до господаря й каже: "Доки ти,— каже,— надсаджуватимеш мене роботою та й доки мене так огидно годуватимеш?" А господар каже: "До смерті". А ослук ніби знов до господаря: "А по моїй же,— каже,— смерті, що буде?" — "А що ж би,— каже господар,— он у мене на стайні твої ослятка, то вони,— каже,— по твоїй смерті робитимуть отак, як і ти".

Браття наші наймиліші, скажім собі тепер, чи з руським хлопом не так само, як з тим ослем, котрий на всіх працює, та за те голодує і в додатку бере буки?

Люди дуже зацікавилися, а бесідник говорив далі:

— Та й нам пани кажуть, що їм лиш ялося в палацах сидіти, а нашим чорним рукам призначено ціпом махати. Отож позабирали ми тягарі з великих панів та з панської дрібноти. А панська дрібнота — то ніби міські панки, що їх не один жучок п'є, але вони від тяжкої роботи тікають та шукають легшинки. А за ту тяжку роботу ми й їсти не маємо що.

Люди тішилися слухаючи.

— Скажу вам іще,— говорив далі бесідник,— що воно таке ті посли та й що це тота

рада, де вони сходяться.

Погадаймо собі, що серед дуже далеких і великих морів стоїть малий острівець. Ніхто з нас туди не годен зайти, та й ніхто не може відтіля до нас дістатись. А на тім острові лиш одно село; порядкує ним громадська рада. Понад ту раду нема вже нікого вищого, ані старшого: вона надає всі права, вона й суд, і весь уряд. Але живуть у тім селі мужики та й десять циганів. Що мужики на хліб зароблять, то циган або заробить на ковальстві, або заворожить, або вкраде, або таки серед опівночі на розхідній дорозі заробує. Так мужики мали господарство, а цигани гроші, вишахрувані і зрабовані хлопам.

Але прийшлося, настали вибори до громадської ради. А радних було шість. Цигани метнулися поміж господарів, уткнули кожному гроші в руку: давай голос на мене.

Та й вибрали мужики до ради самих циганів. Зійшлися циганські радні та й стали радити. Аж один каже: "Що ми маємо для мужиків вигоду робити? Настановім собі таке право, що буде вигідне для нас". Цигани послушали та й настановили таке право: "Ми,— каже,— люди вільні, у нас кожному воля красти, рабувати й розбивати. А хто би,— каже,— важився злодія зупиняти, то злодій має право такого забити й кари за те не має ніякої..." Отаке вийшло циганське право. Люди сміялися, а бесідник говорив далі:

— Найстарша рада над усіма урядами є в Відні, та й ми туди посилаєм послів. Якби ми там вислали самих злодіїв, то наколи би до нашої комори злодій підкопався, ми би мусили частувати злодія смаженою солониною та й поставити око горівки, відтак відвезти йому крадене добро своїм возом, щоби злодій не подвигався.

Але ми там посилаємо панів, та й тому панам гаразд ведеться, а нам кривда. Та коли би ми післали мужицьких радних, вийшло би право для всіх рівне.

Люди загомоніли, бо це їм дуже припало до серця. Бесідник підождав, аж трохи гомін унявся, і говорив далі:

— Браття,— каже,— зачекайте, я зараз іскінчу, лиш іще скажу я слово до того, хто бере гроші за голос, та й до того, хто боїться з нами голосувати: "Ти, брате, возьмеш гроші за голос, та й здається тобі, що трохи запоможешся. Але ти вибрав послом пана, твого найлютішого ворога. Пан скине щотяжчий податок зі своїх плечей та поставить на твої. Та й зрабують у тебе поросю, в сусіда корову, в брата кожух, а в сестри ялівку. Відоб'ють собі на тобі, на твоїй громаді, ще й твою громаду і твій край зрабують. Маєш чистий рахунок".

При цім слові приступив присяжний до Петра Підошви, торкнув його під бік та й каже:

— А видите, куме, куда воно йде?

— А ти, брате,— говорив бесідник,— що боїшся на нашого кандидата голосувати, коби ти так боявся до корчми зайти. Там тобі вирвуть мошонку з грішми, око підоб'ють, чупер вимичуть, а може, ще й голову провалять. Але я не видів, аби ти цього налякався та й боявся другий раз до корчми зайти. Як мені скаже урядник із міста, що боїться, то я йому повірю. Бо в нього золотий ковнір і три звізди. Не послухає старшого, звізди відотнуть, ковнір відпорять та й — уже простий чоловік. Але я — мужик, чого я маю

боятися? З мужика мене ніхто на цигана не скине, а вже нижчого нема. Хоч би мене й сажею помазав, то я обмиюся та й однакий.

— Аж оцей чоловік розповів на вираз,— загудів голос із-під землі.

Всі налякалися.

Тим часом на підвищенні, зараз перед бесідником, заскрипіла одна дошка і здіймилася догори, а з-під неї витарабанився війт Іван Дишлюк. Обтріпав поли сардака, розгорнув чупер пальцями та й каже:

— Я боявся старости та й хотів сьогодні виїхати з села, щоби не бути з вами. Але дуже мене скортіло послухати. Тож я сховався під дошки, аби не донеслося до старости, що я був на вічі. Та тепер нехай мене скине з мужика, як годен!

Збори реготалися.

III

По вічу зібралися радні до громадської канцелярії, щоби наказати Петрові Підошві, куди має голосувати. Семен Крук зрікся косовиці, а старенький п'ятки. Петро Підошва вислухав наказу та й каже:

— То все правда, що ви кажете, але чого воно саме мене найшло. Кожний гроші брав за голос, лиш я перший маю задурно.

За ним обстав присадкуватий Семен Крук.

— Підошві кривда,— сказав,— даймо йому з бюджету п'ятку.

Радні згодилися. Але старенький не вірив Підошві.

— Ану ж,— каже,— возьме п'ятку та ще злакомиться на ту п'ятдесятку?

— Тоді його вб'ємо! — сказав присадкуватий.

— Добре,— згодився Підошва,— убийте!

— Та й утопити би,— сказав побожно старенький,— бо він дуже сильний та й жилавий хлоп, його тяжко вбити. Я ще тямлю його небіжчика тата: три рази забивали, а він усе оживав.

— Утопіть! — годився Підошва.— Як буду йти до голосування, приставте до мене хлопа з булавою. Скоро продам голос, нехай мене над річкою на скалі потягне булавою позауш, та лиш отуда зсунуся в глибінь.

Семен Крук обібрався супроводжати з булавою Підошву. Але старенькому повиділося й це замало.

— Він дужий хлоп,— говорив побожно до Крука,— він тебе зможе. На таке діло треба вас двох.

— То най ідуть також присяжний, кум Юрко,— запропонував Підошва.

Така була нарада, та й таки так і сталося.

В суботу рано позабирали собі Семен Крук і присяжний тяжкі грабові булави й погнали Петра Підошву наперед себе до міста, до голосування. Дорогою зробилося присяжному жаль свого кума та й того пішов поруч із ним та почав балакати. А присадкуватий Семен Крук не попускав нічого, лиш ішов ззаду й не обзивався.

Як прийшли понад річку, всі три неначе змовилися: зійшли з дороги направо й стали на березі. Це була обривиста висока скала з білого каменю. Під тою скалою не

плила, але таки тікала бистра гірська річка. Над нею висіла смечка, держачися корінням вершка скали. Другий берег був покритий густим молодим лісом.

З-під ніг виривались малі камінчики, тріскали по скалі, стручували більші камінці й бовтали у воду.

— Отут смерті поженеш! — сказав присадкуватий до Підошви.

Підошва не обзивався, за нього відповів присяжний:

— Дасть бог, що все піде гаразд!

Розуміється, що в місті не пустили Підошву до повітової ради, де платили за голос. Відвели його до будинку староства, бо там відбувалося голосування. Підошва пішов досередини, а ті два сперлися на булави та й терпеливо ждали.

Як Петро Підошва віддав свій голос, прийшов перед старосту та й каже:

— Прошу пана старости, дайте мені карточку з печаткою, що я голосував на руського кандидата.

Староста аж губи закусив од лютості. Коли би так не було більше людей, був би бив Підошву. Бо мав три причини до злості. Перша, що вибори взагалі зле для нього виходили; друга, що тупівський виборець перейшов до опозиції; а третя, що той виборець мав іще відвагу так безлично до нього промовляти.

Але Підошва наставляв:

— Давайте карточку з печаткою!

— Що ти плетеш якісь небилиці! — крикнув староста.

— Прошу пана старости,— говорив Підошва покірно, але вперто,— це не є жадні небилиці, це смертельна справа. Мені треба карточки з печаткою, бо мене вб'ють.

— Варіят! — крикнув староста й утік до другої кімнати.

Підошва за ним. Уже ловив рукою за замок, але здержав його якийсь піп.

— Заждіть, ми вам дамо карточку!

Написав карточку, підписався та подав іще одному попові до підпису. Але Підошва конче хотів печатки. Взяли відпитувати: найшовся один панок, що мав печатку із своїм іменем. Тоту печатку й прибили на карточку.

Підошва взяв її в руки, виніс надвір і дав присяжному.

— Осьде знак, як я голосував.

Присяжний обіздів картку з обох боків, подав Крукові, а цей так само обзирає.

— Треба дати до трьох разів прочитати,— сказав Крук, бо з них жоден не був письменний.

Стали собі коло дверей і вважали, хто виходить. Побачили попа.

— Прочитайте!

Прочитав. Трапили на мужика письменного, і той прочитав.

— Тепер ходім на місто, пошукаємо письменної дитини. Дитина скаже найвірнішу правду,— сказав присадкуватий, бо ще не був певний, чи не було якої змови.

Пішли на місто, надибали малого школярика з торбиною на плечах.

— Чекай, щось маємо сказати! — кликали його. Школярик налякався трьох мужиків і почав утікати.

— Хлопче, хлопчику! — кричав і біг за ним присадкуватий.— Чекай! Мама кличуть! Щось дають!

Школярник став. Вони прийшли до нього та й подали картку.

— Прочитай!

Школярник читав складами:

— Пе-тро Пі-до-шва го-ло-су-вав на ру-сько-го кан-ди-да-та.

Підошва відітхнув. Подякували школяреві й пішли.

— А що,— обізвався Підошва,— шкода було двигати булаву?

— Е, хто знає, як би без неї було? — сказав присадкуватий та й розпочав приятельську гутірку.

Ніби й не приключилося нічого прикрого межи ними.